

Starozákonní příběhy a současnost

Moderní svět zdánlivě nemá (s výjimkou víry) s biblickým Starým zákonem nic společného. Na první pohled jsou jeho příběhy pro dnešního člověka jen „hezkými pohádkami“. Při bližším studiu ale zjistíme, že tisíce let stará vyprávění jsou velmi aktuální. Bez znalosti biblických obrazů nemůžeme pochopit umělecká díla a symboly, jež nás obklopují, ani tradice, které dodržujeme. Biblické mýty jsou spjaty s řadou konkrétních míst i historických událostí, zachycují lidskou povahu i zkušenost, odrážejí se v současném etickém a společenském systému i v jazyce, prostupují naši přítomnost bez ohledu na to, jsme-li křesťany či ateisty. Dokladem uvedených tvrzení jsou již první (nikoliv však nejstarší) biblické knihy Genesis a Exodus, vyprávějící báje o stvoření světa i člověka, o počátcích lidské civilizace a prvotní historii hebrejského národa a náboženství.

Knih Genesis (řec. vznik) začíná vyprávěním o stvoření světa v sedmi dnech, nejprve nahlíženého „očima Boha“. Svět je tvořen ne v čase, ale současně s ním, smysl však získává až ve vztahu k člověku. Právě jeho „povstání z prachu země“ (adam-ah = hebr. země) je skutečným začátkem lidských dějin, proto jej židé dosud považují za počátek svého letopočtu (3761 př. Kr.). První člověk byl Bohem „postaven do edenu,“ překrásné zahrady na východě, biblickým popisem situované do Mezopotámie, konkrétně do oblasti Basry v Iráku. Zde je skutečně doložena zemědělská kultura již v 8. tisíciletí př. Kr. a archeologické nálezy potvrzují, že tu žili v 1. tisíciletí př. Kr. Izraelité ve vyhnanství (asyrské zajetí). Místo tedy dobře znali a pro jeho úrodnost je zvolili jako Bohem stvořené i střežené. Péčí o krásnou zahradu byl pověřen Adam (původně obecné označení „tvora“), cítil se v ní však osamělý, a proto mu Bůh přivedl zvířata, aby je pojmenoval, a později mu z žebra, symbolu ochrany a lásky, stvořil družku a pomocnici („*at' muženou se nazývá*“). Následný prvotní hřích muže a ženy i s ním související trest jsou notoricky známé, povšimněme si však, kolik jevů kratičký příběh o stvoření a vyhnání z ráje vysvětluje. Zodpovězeny jsou kosmogonické otázky, vznik rostlin i živočichů, boží příklad zdůrazňuje i nutnost odpočinku, jak nám připomíná každá „neděle“. Zachyceny jsou výrazné lidské vlastnosti: člověk má strach, ale zároveň je zvědavý, touží po poznání a po svobodě, ale bojí se všeho neznámého, je pyšný i zoufalý, je pánem tvorstva i „prachem země“. Had, symbol proradnosti, je za trest zbaven nohou, muž musí těžce pracovat a živit rodinu, žena zažívá porodní bolesti, je muži podřízena, ale je jím i ochraňována. Oba lidé poznávají stud a trápení, stávají se smrtelnými. Báje o stvoření nás provází také v mnoha frazémeh i symbolech. Rádi bychom se měli jako v ráji, posloucháme rajskou hudbu, víme, že zakázané ovoce nejlépe chutná, začínáme od Adama a jsme Adamovo plémě, někdy zvědaví jak Eva, jindy v Evině či Adamově rouše. Dosud platíme za hříchy otců, i když podle tradice „druhý Adam“ Ježíš byl seslán na svět, aby obnovil původní vztah člověka a Boha. Proto vidíme na gotických soškách madon dítě, držící v ruce plod ze stromu poznání, však ani králům nechybí v korunovačních klenotech jablko, symbol moudrosti a dobrého začátku.

Vyhnáním z ráje se lidé nepoučili a dál žili hříšně. Když prvorozený syn Adama a Evy zemědělec Kain zabil svého bratra, pastevce Ábela, byl Bohem vyhnán ze země a označen znamením. I tento příběh má hluboký výchovný smysl. Volba Ábelovy ovce jako cenné obětiny je logickým vyústěním faktu, že první Hebrejci byli kočovní pastevci, uvědomující si výživovou hodnotu masa. Neodpustitelná bratrovražda je vyústěním závisti a žárlivosti, Kain ale není potrestán smrtí, protože horší než přímá pomsta je pykat za zločin a trápit se výčitkami svědomí. Jeho znamení je neviditelným, tíživým označením viníka.

Přes těžké začátky potomci Adama a Evy (včetně Kainových dětí), žijící stovky let, zalidnili zemi. Díky nim víme, že je někdo „starý jako Metuzalém,“ nejstarší z výčtu jmenovaných, žijící 969 let. Z chyb předků se ale nové generace nepoučily, proto hříšné lidstvo, s výjimkou Noema, jeho rodiny a zástupců živočišné říše, Bůh zničil potopou (podle odhadnutého počtu živočišných druhů na lodi muselo být minimálně 35 000 zvířat). Mýtus o potopě má analogii v mytologii 300

národů, a tak není pochyb o tom, že ve starověku muselo dojít na Blízkém východě k rozsáhlým záplavám. Souvisely nejspíš s táním ledovců a přelitím Středozemního moře do Černého (na jeho dně jsou stopy po osídlení), spjatého s protržením Bosporu a zpětnou vlnou, jež zaplavila Středomoří i toky velkých řek sem ústících. Ničivé záplavy mohly být způsobeny i výbuchem podmořské sopky (Théra). Pohoří Ararat (Urartu) také není v mýtu náhodou. Lidé žijící v severních oblastech Předního východu je považovali za nejvyšší na světě. Proto je právě zde archa dosud hledána, Durupinar, skalní útvar v Turecku, je dokonce vyhlášen „přírodní rezervací Noemovy archy“. Báji dosud připomíná i řada symbolů a rčení. Slovo archa (hebr. teba) označuje předmět (truhlu, nádobu, loď, ošatku), který má ochrannou funkci (boží archa chrání dobro). Holubice a olivová ratolest zůstávají symbolem usmíření a nového života, duha symbolem odpuštění, nového začátku a budoucnosti. Potopa je symbolem zkázy i něčeho dávného, starého, mýtického (stalo se před potopou, předpotopní, po nás potopa). A Noemovi potomci? Syn Chám, zesměšňující nahého, opilého otce, se stal prapředkem prokletých Kananejců, dobří synové Šém a Jefet praotci semitských národů, které osídlily zemi Šineár (Babylonie). A protože lidé jsou nepoučitelní, brzy zpychli a chtěli postavit věž, jež by sahala až k božímu království. Bůh je potrestal zmatením jazyků, věž se zřítla a od jejího torza se lidstvo rozešlo do různých světových stran. Obdivuhodně jednoduše mýtus vysvětluje existenci různých národů, zároveň však dokazuje, že Mezopotámie byla ve 2. tisíciletí př. Kr. mnohonárodnostní oblastí. Dokládá existenci Babylónu jako velkého města s paláci a velkým zikkuratem. Ten byl jako Mardukův chrám Etemenanki postaven pravděpodobně za vlády Chammurapiho (18. st. př. Kr.), za vlády Nabukadnesara II. (6. st. př. Kr.) byl obnoven (91 x 91 x 90 m, 6 pater + svatyně), ale po pádu Babylónie zničen. V 6. století př. Kr. žili v Babylonu deportovaní Hebrejci, z nichž mnozí možná na velkolepé stavbě pracovali. To dokládá i přesný popis užívání asfaltu a pálených cihel (dle propočtů jich muselo být na zikkurat použito asi 85 milionů). V jazyce máme babylon dosud spjat se zmatkem, rámušem či neshodou, zde nás ale autoři mýtu zmátli tím, že si „pohráli“ s podobnými hebrejskými slovy (bábal = zmást, bab-ilim = brána boží). Jednoznačný význam má dosud rčení „pýcha předchází pád“.

První velkou postavou Starého zákona je Abraham (pův. Abram), který „uzavřel smlouvu s Bohem“ a odvedl svůj lid do Kanaánu, země zaslíbené (dnešní Izrael a Palestina). Síla Abrahamovy víry byla podrobena těžké zkoušce v příběhu o obětování jediného syna Izáka. Mýtus o patriarchovi Hebrejců objasňuje počátky monoteismu i první náboženské rituály (obřízka, zákaz lidských obětí), seznamuje ale i s řadou historických a společenských skutečností. Relativně přesně vymezuje oblast, odkud hebrejské kmeny pocházely (Ur na jihu a Cháran na severu Mezopotámie), i místo, kde se usadily, a definuje tak vznik židovského národa. Vysvětluje i původ dalších semitských národů (Moábovci a Amonovci, potomci incestního vztahu Lota a jeho dcer) i arabských kmenů (Abraham vyhnal do pouště svého staršího syna Izmaela s jeho matkou, egyptskou otrokyní Hagar). Oblast u pahorků, kde Hagar zoufale hledala pro svého syna vodu, je nejposvátnějším místem islámu (Mekka), na hoře Morija, kde měl být obětován Izák, byl později postaven jeruzalémský chrám, nejposvátnější místo judaismu. Zajímavý je v báji i popis osídlení v oblasti Mrtvého moře (Soár a další čtyři města), který je, stejně jako těžba asfaltu v regionu, historicky doložen. Archeologické důkazy potvrzují i líčenou rozsáhlou přírodní katastrofu (Sodoma, Gomora), způsobenou pravděpodobně ničivým zemětřesením provázeným rozsáhlými požáry (pozůstatky požářišť a zbořených budov v oblasti Numejra). Solný sloup na břehu Mrtvého moře, v nějž se údajně proměnila Lotova žena, je v současnosti vyhledávanou turistickou atrakcí. Abrahamův příběh připomíná také řada frazémů: země zaslíbená, Sodoma a Gomora (tento symbol hříchu a zkaženosti je užíván již v knihách Proroků i v Apokalypse), semeniště hříchu, peleš lotrovská, Lotova žena, stát jako solný sloup. Hebrejci jsou označováni jako potomci Abrahámovi či dcery Sáfiny, Abrahamův klín označuje místo odpočinku spravedlivých, z příběhu vychází též termín sodomie.

Další starozákonní hrdina Izák, jediný syn Abrahama a jeho manželky Sára, žil s manželkou Rebekou v Kanaánu v Beer-Šebě, dosud existující izraelské osadě. Byl otcem dvojčat, chlupatého Ezaua a úskočného Jákoba. Slavný příběh o prodání prvorozenectví, obelhání otce a následném přiblížení Jákoba k Bohu má především výchovný charakter, odsuzuje lstivost a chamtivost, které přinášejí jen smutek a zklamání (podvedený Ezau a stýskající Jákob), zdůrazňuje cílevědomost a statečnost, jež bývají odměněny (Jákob chtěl Ráchel, sloužil 14 let, chtěl se vrátit domů, bojoval s Bohem). Mýtus posiluje vztah k tajemnému abstraktnímu Bohu (Bét-el, kde Jákob měl svůj sen o žebříku, je památným místem Izraele), ozřejmuje ale také řadu historických skutečností, např. význam prvorozenectví v patriarchální společnosti, odvození jména Izrael („ten, který bojoval s Bohem“) i existenci dvanácti hebrejských kmenů (12 Jákobových synů). Jejich jména byla pravděpodobně do Bible vložena později podle geografického základu (poušť Juda, hora Neftali). S bájí se dosud setkáváme v řadě symbolů a rčení: prodat za miskou čočky (nevědomky se vzdát něčeho cenného velmi lehce), benjamínek, chlupatý jak Ezau. Symbolický je i význam čísla 12, odrážející představu harmonie a dovršení uzavřeného cyklu (později 12 apoštolů, 12 měsíců v roce, 12. hodina, znak EU).

Kniha Genesis končí vyprávěním o tom, jak se Jákobův nejoblíbenější syn Josef ocitá v Egyptě a jak do této země přicházejí i ostatní Hebrejci. Josefův příběh má blíž k pověsti než k mýtu. Odráží celou řadu konkrétních historických skutečností, popisuje hebrejská sídliště v Kanaánu (Chebrón, Šekem) i zdejší provázanost s obchodními trasami z Arabského poloostrova, způsob života Jákobových synů (pastevectví, užívání stříbrné „měny“, prodej lidí do otroctví, oblékání suknic, vyjádření smutku roztržením roucha atp.). Velmi přesně líčí poměry na faraonově dvoře, egyptskou státní správu (funkci správce země, registraci vězňů, osobní podřízenost pekařů a číšníků faraonovi), popisuje balzamování, obřizku i dobu hladomoru, která skutečně do Egypta přivedla mnoho cizinců. Příběh lze díky zachyceným reáliím datovat cca mezi roky 1700 – 1600 př. Kr., kdy kočovní Hyksósové rozvrátili Střední říši a s nimi přišla do země řada nových etnik. Setkávání Hebrejců a Egyptanů i přítomnost Izraelitů v Egyptě dokládají četné archeologické nálezy i zápisy (deportace Semitů za Thutmose III., bitva u Megidda za Amenhotepa II., seznamy zajatců z kmene Šasu v Karnaku). Také vyprávění o Josefově osočení Putifarkou je zachyceno nejen v Bibli, ale i na papyru D'Orbiney z roku 1225 př. Kr. Příběh je protkán řadou symbolů (Josefův výklad snů) i takřka pohádkových epizod, v nichž se žárlivost, pomstychtivost a lstivost střetávají s upřímností, láskou k bližnímu, štedrostí a vírou v dobro. Pověst nám dosud připomínají frazémy putifarka, sedm let tučných a sedm let hubených, egyptské hrnce (období blahobytu) či zkoušet (trpět) jak židé v egyptském zajetí.

Mýty první biblické knihy vymezují etnický i geografický základ hebrejského národa, „hledají“ cestu člověka k jedinému Bohu, stanovují základní pravidla víry a vysvětlují pro starověkého člověka nepochopitelné přírodní jevy. Dosud nás provázejí v etice, rčeních, symbolech i uměleckém odkazu. A tak lze bez nadsázky říci, že poznáváním knihy Genesis lépe poznáváme sebe i náš svět.

PaedDr. Jaroslava Šiftová